
BÍRÓ FERENC

NÖVÉNYNEVEK HELYNEVEKBEN A KÖRÖSÖK ÖSSZEFOLYÁSÁNAK MENTÉN

1. Az évszázadok során keletkezett helyneveinkből igen sok és sokféle információ tárul fel számunkra. E nevek szerkezetét boncolgatva az elemeik külön-külön is tájékoztatnak a névviseelő objektumok jellemzőiről, a névadás korának állapotáról, a névváltoztatás indítékairól stb. A helynevek kutatói igyekeznek is megfejteni és a tudományág művelői, valamint a társadalom érdeklődő tagjai számára hozzáférhetővé tenni vizsgálataik eredményeit. Elmondhatjuk tehát, hogy a névtanوسok által összegyűjtött helynevek, az azokból összeállított adattárak különféle megközelítése, tanulságaik feltárása, elemeik rendszerezése, elemzése stb. jelentősen gyarapította és gyarapítja a legkülönfélébb tudományágak ismereteit. A magyar név- és nyelvtudomány pedig különösen jelentősen gazdagodott a helyneveinkben rejlő és az azokból feltáruló ismeretek által. A magyar nyelvterület egészének, egyes régióinak és az egyes településeknek a helynévi kategóriáit, helynévfajtaít, az elemek szerkezetét, keletkezésüket stb. vizsgálva mind jobban kitárul előttünk régi nyelvi és nyelven kívüli világunk.

A helynevek sokféle megközelítési lehetőségei közül a mostani, rövid terjedelmű írásban egy kisebb feladatra vállalkozom. Egy szűkebb névállomány egyetlen alcsoportjának egyetlen kiválasztott szempont szerinti elemzésére, a növénynevek szerepére a helynévalkotásban. Választásommal két korábban megjelent munka folytatására törekszem. Azokban egy alföldi régió vízrajzi és domborzati közneveit tekintettem át (Bíró 1997: 93–114, 2018: 11–22). Jelen elemzésben ugyanennek a vidéknek a helyneveiből kigyűjtött növénynevek és növénynévi származékok nyelvi, lexikális elemzésére teszek kísérletet. Egyébként e két névtani elemzésemhez hasonlóan a mostani is a Mikrotoponimák helynévalkotó lexémái című kandidátusi értekezésem (Bíró 1994) felhasználásával készült.

A magyar helynevek közszoí eredetű lexémáinak, azok közül is a földrajzi közneveknek a vizsgálatáról (vö. például Bíró 2020, Fekete 1991, Tóth 1997) elmondhatjuk, hogy a 21. század elején nagy lendülettel folytatódott, hiszen két új, önálló kötettel is gyarapodott helynévkutatásunk. Reszegi Katalin *Hegynevek a középkori Magyarországon* című kötetében (2011), annak több mint felét kitevő részében önálló fejezetet szentelt domborzati közneveink egyik jelentős csoportjának, az ún. hegyrajzi közneveinknek. A magyar földrajzi köznevek szótárszerű közreadására vállalkozott a Bába Barbara – Nemes Magdolna szerzőpáros. Munkájuk címe a *Magyar földrajzi köznevek tára* (2014). Vállalásuk szerint azokat a helyfajtajelölő főnévi lexémákat gyűjtötték össze, és sorakoztatták fel betűrendes szótárunkban, amelyeket a 20. század folyamán, illetőleg a mai magyar nyelvhasználatban a beszélők a különböző helyfajta megjelölésére használtak vagy használnak fel.

2. Előre kell bocsátanom, hogy a földrajzi nevek vizsgálatában szemléletem igen közel áll Hoffmann István helynévelemzési modelljéhez (1993), melyben központi helyet foglal el a nevek szerkezeti felépítésének a feltárása, annak meghatározása, hogy az egyes toponimák hány, a megnevezett objektumról valamiféle szemantikai jegyet kifejező részből állnak, e részek milyen funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai kategóriákba sorolhatók. A nevek efféle felbontása után világossá válik, hogy az adott településen, vidéken miféle funkciókat milyen mértékben fejeznek ki a nevek, mely részükben, és milyen nyelvi eszközöket használnak fel ezekre a névadó közösség tagjai, és fordítva, kiderül az is, hogy miféle nyelvi eszközök (elsősorban lexémák) melyik névrészi helyzetben, milyen szerepben és melyikben milyen mértékben válnak névalkotóvá. A dolgozat további részében Hoffman István értekezésének a kategóriáit, fogalmait és műszavait használom, így azok értelmezésére e helyen külön nem térek ki.

Az elemzésben a választott terület növénynévi előzményű helyneveit teljes részletességgel ezúttal nem szándékozom bemutatni, sőt nem is e nevek bemutatása a célom, hanem a névrészként és névelemként álló közzavak közül azokat válogatom ki, amelyek valamiféle növényt, növénnel való ellátottságot, jellegzetességet jelölnek, s így az adott tájon névalkotásra használt közzavaknak számítanak. Rövid áttekintésemben azt igyekszem tisztázni, hogy e köznevek és melléknevek egyrészt melyik névrészi helyzetben (tehát alaprészként, bővítményi részként vagy egyrészes nevet alkotva, illetőleg esetleg névelemként), milyen mértékben, milyen funkcióban és főleg jelentésben fordulnak elő; milyen alcsoportokat alkotnak, ezeken belül milyen az egyszerű és összetett közzavak aránya.

A növényzetet jelölő, arra utaló közzavak vizsgálata minden vidéken indokolt lehet, hiszen ezáltal kitűnik, hogy mely tájakon miféle természetű vagy vadon élő növényeknek volt valamilyen okból nagyobb jelentőségük. E növények jellemzői lehetnek a területnek: kitűnhettek egyediségükkel, gyakoriságukkal, az emberi életben betöltött fontosságukkal, hasznosságukkal, különlegességükkel stb. Mindezekre utalva a növénynevek a helynevekben leginkább a megnevezett hely egyik jellemző sajátosságát fejezik ki. Hasonlóan vélekedett e szókészleti kategória szerepéről Inczeffi Géza is: „A növénynevekből származó földrajzi nevek megőrizhetik olyan növények neveit, amelyek már nem élnek a területen, mert egyebet termelnek, vagy mert kivesztek azóta a vidékről. Ezért e nevekből néha a terület régi növénykultúráját ismerhetjük meg, és ebből a növényföldrajz és a gazdaságtörténet számára vonhatunk le tanulságokat. De a növények régi, ma már kihalt nevei régi szókincsünkről, annak területi elterjedéséről tartalmazhatnak becses adatokat” (1970: 125).

Az általam vizsgált három Körös és a Berettyó összefolyásainak a környéke jellegzetes alföldi táj. Alapvetően lapos, sík terület, nem túl sok, nem túl magas kiemelkedésekkel tarkítva, hasonlóan a talajmélyedések sem tűnnek ki sem a számukkal, sem a mértékükkel. Az utóbbiak egy része a hajdani jellegzetes vízfolyások, vízállások visszamaradt, kiszáradt medreinek a maradványai.

E természeti adottságokból adódóan a közszavak közül a vízrajzi, a domborzati és egyéb földrajzi köznevekhez képest a területen használatos másfajta közszavak (nem kis számban, de) csekélyebb mértékben vettek részt helynevek alkotásában. Igaz ez a növénynevekre is, annak ellenére, hogy az említett természeti adottságok igen kedvező lehetőséget teremtettek mind a vadon élő, mind a különféle termesztett növények elterjedése szempontjából. Ezek pedig alapot szolgáltathattak a helynévadások számára.

3. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem problémamentes a választott kategóriának a rendszerben való elhelyezése sem. „A növények nevei, de különösen a fák nevei gyakran szerepelnek mint földrajzi köznevek. Ezek földrajzi köznevek még akkor is, ha az itt következő összeállítás nem tartalmazza őket. Jelentős mennyiségű, különösen növénynév előfordul földrajzi köznévként -s képzővel is” (FÖNMÍSz. 40). Valóban, ha a növénynevek jelentésváltozással állandósult helyjelentést kaptak az adott közösség nyelvében, földrajzi közneveknek tekinthetjük őket, képesek az objektumfajta jelölésére (pl. *borz* 'bodzával benőtt hely', *gerebcsin* 'gerebcsin nevű fűfélével borított terület' stb.), s így a földrajzi köznevek között lenne a helyük. Máskor (és elég gyakran) a névben csak konvencionálisan (az azonosítás, a megkülönböztetés miatt) vannak jelen (pl. *Akácfa utca*: 'utca, amelyet akácfáról neveztek el'), itt a hely fajtáját önmagában egyáltalán nem jelöli, de még az objektumon található jellegzetes növényzetre sem utal, tehát csak az egyéb köznevek közé kellene sorolnunk őket.

Az -s képzősökről sem mindig könnyű eldönteni, hogy bennük a képző melléknevet, köznevet (ellátottságot kifejezőt vagy gyűjtőnevet) vagy közvetlenül helynevet képzett-e (TNYt. 1/255). Arról nem is beszélve, hogy a főtag ellipszisével is önállósulhatott helynévként (pl. *Fűzfás-sziget* > *Fűzfás*).

Mivel egyrészt az ide sorolható köznevek egyik jelentésükben pusztán a növényt, a másokban a hozzá társítható helyet jelölik, másrészt az -s képzősök növényzetet vagy helyfajtát neveznek meg, esetleg tulajdonnévként egyedítenek (s akkor a növénynévi alapszavuk alapján tartoznak ide), mindezeket pedig pontosan megállapítani és elhatárolni a régi keletkezésű helynevek nagy százalékánál lehetetlen, ezért (bár vitathatóan) valamennyi növénynevet, valamint képzős és összetételi származékaikat e kategóriában mutatom be.

Az elmondottak alapján kitűnik, hogy a vizsgált kategória elemei a helynévszerkezetekben állhatnak alaprészként, egyrészes névként, bővítményi részként és névelemként egyaránt.

4. Elemzésem kifejtése elején szükségesnek látszik néhány gondolatot elmondani a vizsgálatba vont földrajzi régióról és a feldolgozás alapjául szolgáló adattárakról. A kiválasztott vidéket a Körösök és a Berettyó összefolyásainak a környéke jelenti. E körülhatárolt területen a 20. század második felében nyolc, folyó menti, egymással szomszédos, jelentős lélekszámú település (zárójelben a további

rövidítésük) osztozott: Békés (B), Dévaványa (D), Gyoma (G), Körösladány (L), Köröstarcsa (T), Mezőberény (M), Szeghalom (S) és Vésztő (V). E települések méretére jellemző, hogy határuk együttes nagysága közel 1600 km².

Maga a vidék nem esik ugyan egybe a magyar földrajztudomány felosztása szerint egyik tájegységünkkel sem, mégis elmondhatjuk, hogy igen hasonlók és jellegzetesek a nyolc helység felszíni viszonyai: mindegyiknek a területe érintkezik valamely Körös-szakasszal, a XIX. század közepe előtt számtalan vízerrel szabdalt, mocsaras, lápos, semlyékes volt a határuk jelentős része. Azóta mindegyiknek a felületén gyökeres változások történtek; uralkodó a sík felszín, de szelídebb hajlatok, kiemelkedések sűrűn tarkítják a tájat. Az ott élő emberek élete, foglalkozása, gazdálkodása stb., de még a nyelvjárása is általánosan egyező, egymáshoz igen közeli jegyeket mutat. Megállapíthatjuk tehát, hogy a térség településein nagyfokú a hasonlóság a természeti, a gazdaság-, település- és művelődéstörténet, valamint a nyelvjárás tekintetében, az ott élő emberek gondolkodásában stb., mindazokban a vonásokban, melyek a helynév-alkotó nyelvi eszközök kiválasztásában a legfontosabb szerepet játszhatják, s amelyek jellegzetessé teszik e tájék földrajzi neveit.

Névtani elemzésemhez forrásul a nyolc településen a 20. század második felében összegyűjtött és adattárakban rendezett helynévállományok szolgáltak. E források a helységek betűrendjében a következők: Szabó Ferencné-Szabó István 1983: Békés földrajzi nevei. In: Dankó Imre (szerk.): Békés város néprajza. Békéscsaba. 93–177; Bereczki Imre 1980: Dévaványa helynevei. Kézirat. Magyar Országos Néprajzi Múzeum Adattára. Budapest; Hévvízi Sándor 1977: Gyoma földrajzi nevei. In: Szabó Ferenc (szerk.): Gyomai tanulmányok. Gyoma. 422–483; Bíró Ferenc 1999: Körösladány helynevei. Líceum Kiadó. Eger; Bíró Ferenc-Kalcsó Gyula 2004: Köröstarcsa helyneveinek tára és rendszere. Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 2. Eger; Adamik Mihályné-Molnár Ambrus 1973: Mezőberény határának története és helynevei. In: Szabó Ferenc (szerk.): Mezőberény története. Mezőberény. II. 119–154; Implom József 1951: Szeghalom földrajzi nevei. Kézirat. Sárréti Múzeum. Szeghalom; Molnár Ambrus 1985: Szeghalom határának helynevei. Kézirat. Sárréti Múzeum. Szeghalom; Szarka Sándorné 1991: Szeghalmi utcanevek. Kézirat. Sárréti Múzeum. Szeghalom; Domokos Zsuzsanna 1973: Vésztő határának és belterületének földrajzi nevei. In: Szabó Ferenc (szerk.): Vésztő története. Vésztő, 1973. 385–435.

5. Vállalt feladatom elvégzéséhez az adattárak összes földrajzi nevét (12 290) szerkezetileg tagolnom kellett. Elkülönítettem minden névben a jelölt denotátumra vonatkozó, funkcióval-jelentéssel bíró nyelvi egységeket (Hoffmann 1993: 43–44), vagyis a névrészeket (22 232), s megállapítottam ezeknek a nyelvi kifejezőeszközökét. A rendszerezés során kiderült, hogy a Körösök vidékén a helynév-alkotásban közsavak, tulajdonnevek, elhomályosult összetételek, idegen eredetű és ma már kategorizálhatatlan nyelvi eszközök vettek részt. Más tájegy-

ségekhez hasonlóan a közszói lexémák a legproduktívabbak, ezek jelentősége a legnagyobb, a 12 290 helynév közül 10 917 tartalmaz 13 892 névrészében valamiféle közszót, közszavakat. A földrajzi nevek közül 4 067 teljes egészében ilyen elemekből épül fel, legjellemzőbbek viszont e lexémák alaprészi helyzetben (6 453 névben). A régió helynévalkotásában részt vevő különböző közszavak száma 2 017, e szám jelentősen elmarad a tulajdonnéviek (5 210) mögött. A névalkotó közszavakat tovább kategorizálva kitűnik, hogy közülük számukkal és névalkotó termékenységükkel kiemelkednek a köznevek (1 591 köznév 9 255 helynév 12 021 névrészében).

A közneveken belül pedig, de az összes névalkotó lexéma között is a földrajzi köznevek (892) játsszák a legjelentősebb szerepet a helynévalkotásban (10 641 névrész). A helyfajtáit jelölő lexémák a Körösök mentén is elsősorban alaprészként kerülnek be a nevekbe, de megjelenhetnek bővítményi részi helyzetben, és nemritkán egyrészes helynevet is létrehozhatnak.

A magyar helynevek elemzéseiből általánosan az derül ki, hogy az egyéb közszói kategóriák egyenként jelentősen elmaradnak a földrajzi köznevek számától és megterhelésüktől, de vizsgálatuk hasonlóan tanulságos, sokféle tudományterület számára szolgáltató ismereteket.

6. A Körösök környékén helynévrészként vagy összetett földrajzi köznevek elő- vagy utótagjaként (névelemként, pl. *Epreskert, Szénáskert* stb.) előforduló növénynevek és származékaik részletesebb taglalása előtt betűrendben felsorolom valamennyit szótárszerű összeállításban. Címszóként a köznyelvi vagy az általam köznyelviesített forma áll, ez leginkább a lexémák szótári alakja. Ezt követően a szófajt jelzem rövidítve, majd az adott lexéma helynévi felbukkanásainak a számadatait adom meg. Legelső helyen áll az összes előfordulásra utaló szám, majd a névrészek szerinti összesítések. [A névben elfoglalt helyzetet rövidítések jelzik: e = bővítményi részként, u = alaprészként, utótagként, ö = egyrészesként, önmagában, ne = névelemként.] A számsort a településenkénti mutató zárja. Végül a lexikai egység jelentése(i) áll(nak). Több jelentés esetén arab számok különítik el ezeket. Ha a címszónak (mint a névalkotásba belépő elemnek az aktuális) jelentése szerepel a magyar nyelv értelmező szótárában, egyszerűsítve az ÉrtSz. jelölést alkalmazom. Ha többjelentésű a szó, melléírom a megfelelő arab számot. A helynévi példákat nem itt, hanem az elemzés további részében közlöm.

A Körös-torkolatok környékén adattáraink alapján a következő növénynevek és növénynévi származékok vettek részt helynevek alkotásában: összesen 161 lexikális egység.

akác *fn* 1: e1 / M/e1 'akácfa, akácerdő'

akácfa *fn* 2: e2 / D/e1, L/e1 ÉrtSz. 1.

akácfas *mn* 1: e1 / G/e1 'akácfákkal beültetett, szegélyezett < hely >'

akácos *fn* 2: ö1, e1 / D/ö1, V/e1 ÉrtSz. 2.

- almás** *mn* 5: e5 B/e4, G/e1 'almafákkal beültetett < hely >'
- békanyál** *fn* 1: ö1 / B/ö1 ÉrtSz.1
- belenc** *fn* 1: e1 / B/e1 'beléndek, bolondító fű'
- berke** *fn* 2: e1, ö1 / B/e1ö1 'fürtös virágzatú fűzfa vagy kákabuzogány'
- bodzás** *fn* 5: e5 / B/e1, G/e1, M/e2, V/e1 'bodzafával benőtt hely'
- bokor** *fn* 7: u7 / B/u2, D/u1, G/u1, S/u3 ÉrtSz. 1.
- bokros** *fn* 4: e2, ö2 / B/ö1, D/e2ö1 'bokrokkal benőtt terület'
- borostyán** *fn* 1: e1 / B/e1 'akácfa'
- borostyános** *fn* 1: ö1 / D/ö1 'akácos terület'
- borz** *fn* 5: e3, ö1, u1 / B/e1, D/e2u1ö1 'bodzafa, bodzaerdő, bodzafás terület'
- búza** *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.
- búzás** *mn* 1: e1 / S/e1 'búzával bevetett < föld >'
- búzavirág** *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.
- buzdor** *fn* 1: e1 / G/e1 'bojtorján, ragadványfű'
- bükk** *fn* 1: e1 / K/e1 'bükkös, bükkerdő'
- bükkös** *fn* 1: ö1 / D/ö1 'bürrökkel benőtt terület'
- cigoró** *fn* 1: ö1 / V/ö1 'katáng'
- cinder** *fn* 1: e1 / D/e1 'kákabuzogány'
- csalán** *fn* 3: e3 / L/e2, S/e1 ÉrtSz. 1.
- cser** *fn* 3: e3 / B/e2, L/e1 'cserfa'
- cseresznye** *fn* 2: e2 / B/e2 ÉrtSz. 2.
- csillangos** *fn* 1: ö1 / G/ö1 'csillagvirággal borított terület'
- csőrő** *fn* 1: e1 / S/e1 'csörje, erdei cserjefajta'
- csutkás** *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / D/e1ö1 I. *mn* 'morzsolt csutkával tüzelő'; II. *fn* 'az ezzel fűtött épület'
- dinnyés** *mn* és *fn* 5: e4ö1 / D/e2, G/e1, M/ö1, S/e1 I. *mn* 'dinnyét termő'; II. 'dinnye-föld és környéke'
- dió** *fn* 7: e6, ö1 / B/e1, L/e2ö1, S/e2, V/e1 ÉrtSz. 4.
- diófás** *fn* 1: ö1 / V/ö1 'diófákkal benőtt terület'
- diós** *mn* és *fn* 5: e3, ö2 / B/e1ö1, K/e1ö1, V/e1 I. *mn* 'diófával beültetett'; II. *fn* 'diófás'
- dohány** *fn* 1: e1 / G/e1 ÉrtSz. 1.
- dohányos** *fn* 1: e1 / D/e1 'dohánykertész'
- epres** *fn* 14: e5, ö3, ne6 / B/e2ne1, G/ö1ne1, K/ne1, L/e1ne1, M/e1ö1ne1, S/e1ö1ne1 'selyemhernyó tenyésztésére eperfákkal beültetett terület'
- ernyős** *fn* 3: e2, ö1 / S/e2ö1 'gyékénykaka'
- fa** *fn* 12: u4, ne8 / B/ne1, D/u1, G/ne2, L/u2, S/u1ne5 ÉrtSz. 1.
- fás** *mn* és *fn* 9: e4, u1, ö3, ne1 / B/e1u1ö1ne1, L/e3ö1, S/ö1 I. *mn* 'fával szegélyezett, körülvevett, benőtt <hely>; II. *fn* 'fával benőtt terület'
- fattyas** *fn* 1: ö1 / G/ö1 'sarjú-, fattyúhajtásokkal benőtt terület'
- fű** *fn* 1: u1 / B/u1 ÉrtSz. 2.
- fűs** *mn* és *fn* 3: e2, ö1 / B/e1, S/e1, V/ö1 I. *mn* 'fűvel benőtt < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'
- füves** *mn* 1: e1 / S/e1 ÉrtSz. 1.

fűz *fn* 4: ne4 / B/ne1, G/ne1, K/ne1, L/ne1 ÉrtSz. 1., 2.

fűzes *mn* és *fn* 6: e4, ö2 / B/e1ö1, D/e1, G/e1ö1, L/e1 I. *mn* 'főként fűzfából álló < facsoport >'; II. *fn* 'ilyen ártéri erdő'

fűzfa *fn* 2: e2 / G/e1, S/e1 ÉrtSz. 1.

fűzfás *mn* és *fn* 7: e5, u1, ö1 / D/ö1, G/e2, L/e1, M/u1, S/e2 I. *mn* 'fűzfával benőtt < hely >'; II. *fn* 'ilyen terület'

gabona *fn* 2: ne2 / G/ne1, S/ne1 ÉrtSz. 1.

gabonás *mn* és *fn* 5: e3, ö2 / D/e1ö1, G/e2ö1 I. *mn* 'gabonával kapcsolatos'; II. *fn* 'gabonataroló építmény'

gerebcsény *fn* 1: ö1 / K/ö1 'réti, csillag vagy sziki őszirózsa'

gesztlence *fn* 2: e2 / S/e2 'gizgaz, cserje, bozót'

gesztlencés *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / S/e1ö1 I. *mn* 'cserjés, bozótos, gizgazos < hely >'; II. *fn* 'ilyen terület'

gezmencés *fn* 1: ö1 / S/ö1 'cserjés, bozótos, gizgazos hely'

gilicés *mn* 1: e1 / G/e1 'tövises, iglicés, gilicetövises < hely >'

guzsaly *fn* 2: e1, ö1 / L/e1ö1 'mezei zsurló; gyomnövény'

guzsalyos *fn* 1: ö1 / L/ö1 'guzsallyal benőtt terület'

gyümölcsényes *fn* 1: ö1 / B/ö1 'gyümölcsös'

gyümölcsös *fn* 3: e1, u1, ö1 / B/e1ö1, L/u1 'szilva-, körte- almafával stb. beültetett terület, gyümölcsökert'

hagymás *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / M/e1ö1 I. *mn* 'hagymát termő < hely >'; II. *fn* 'hagy-materméséről ismert földterület'

hangács *fn* 1: e1 / S/e1 'liciummal, törpecserjékkal benőtt hely'

here *fn* 11: ne11 / G/ne1, L/ne5, S/ne5 'lucerna'

herés *mn* 6: e2, ne4 / L/ne1, M/e1, S/ne2, V/e1ne1 'lucernával bevetett, lucernát is termő < földterület >'

hőgye *fn* 1: e1 / S/e1 'sédbúza, sörkefű'

hőlyes *mn* és *fn* 4: e2, ö2 / B/e1ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'sédbúzás < hely >'; II. *fn* 'sédbúzás terület'

irmes *mn* I. ürmös

irsa *fn* 1: ö1 / V/ö1 'keményfafajta'

jegenyefa *fn* 1: e1 / M/e1 'nyárfafélékhez tartozó, magas, karcsú fa'

jeges *fn* 2: e1, ö1 / S/e1ö1 'a fülfű egyik fajtája'

kákás *mn* 2: e2 / S/e2 'kákával benőtt < hely >'

kalász *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.

káposzta *fn* 1: ne1 / V/ne1 ÉrtSz. 1.

káposztás *mn* és *fn* 3: e1, ö2 / D/ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'káposztát termő < hely >'; II. *fn* 'káposztaföld'

kender *fn* 9: e2, ne7 / B/ne2, G/e1ne2, L/e1ne1, M/ne1, S/ne1 ÉrtSz. 1.

kenderes *mn* és *fn* 5: e2, ö2, ne1 / D/e1, M/ö1, S/e1ö1ne1 I. *mn* 'kendertermesztésre használt < föld >'; II. *fn* 'kenderföld'

keserű *fn* 2: e1, ö1 / B/e1ö1 'keserűlapu'

keserved *fn* 1: ö1 / B/ö1 'keserűlapuban bővelkedő hely'

kéve *fn* 1: e1 / D/e1 ÉrtSz. 1.

komlós *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / B/e1, L/ö1 I. *mn* 'komlót termő < hely >; II. *fn* 'komlóban gazdag terület'

kóré *fn* 2: e2 / D/e2 ÉrtSz. 1.

kórós *mn* 3: e3 / D/e2, L/e1 'hosszú, vastag, fás szárú gyomnövényekkel benőtt < terület >'

kökény *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz.

kökényes *fn* 1: ö1 / M/ö1 'kökénnyel benőtt, kökénybokrokkal szegélyezett terület'

köles *fn* 10: e10 / B/e3, D/e2, G/e3, K/e1, L/e1 ÉrtSz.1.

kőrís *fn* 2: e2 / B/e2 ÉrtSz. 1.

körtés *fn* 2: u1, ö1 / B/u1ö1 'körtefával beültetett vagy vadkörtefával benőtt hely'

körtvély *fn* 2: e2 / B/e1, S/e1 'vadkörtefa'

körtvélyes *mn* és *fn* 8: e2, ö6 / D/ö1, K/ö1, L/ö1, M/ö1, S/ö1, V/e2ö1 I. *mn* 'vadkörtefás < terület >; II. *fn* 'vadkörtefával benőtt terület'

küküllő *fn* 2: ö2 / K/ö1, L/ö1 'kökénycserje, kökényes'

lícium *fn* 1: e1 / G/e1 'sefűsefa, ördögcérna, bokros cserje'

líciumos *fn* 2: e1, ö1 / D/ö1, G/e1 'líceumcserjével benőtt terület'

liliom *fn* 2: e1, ö1 / B/e1, D/ö1 ÉrtSz. 1.

lormos *mn* 1: e1 / S/e1 'sóslorummal benőtt < hely >'

lucernás *fn* 1: u1 / M/u1 'lucernával bevetett és azt termő hely'

macskás *mn* 3: e2, ö1 / B/e2ö1 'macskatövises < hely >'

mák *fn* 2: e1, ne1 / K/e1, L/ne1 ÉrtSz. 1.

makkos *fn* 3: ö3 / B/ö1, K/ö1, L/ö1 'tölgyfával betelepített terület; makkoltatásra használt tölgyerdő'

mályvás *mn* és *fn* 8: e4, ö4 / B/e1ö1, D/ö1, L/e1ö1, M/ö1, S/e1, V/e1 I. *mn* 'mályvával benőtt < föld >; II. *fn* 'mályvát termő terület'

meggy *fn* 1: e1 / B/e1 'meggyfa'

mérges *mn* és *fn* 3: e2, ö1 / K/e1ö1, S/e1 I. *mn* 'mérgező hatású növényekkel vagy állatokkal teli < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'

mogyorós *fn* 1: ö1 / B/ö1 'mogyoróbokros terület'

nád *fn* 2: e1, ne1 / D/e1, S/ne1 ÉrtSz. 1.

nádas *mn* és *fn* 13: e11, ö2 / B/e2, G/e3, L/e4, M/e1ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'náddal benőtt, náddal szegélyezett < hely >; II. *fn* 'náddal sűrűn benőtt vizenyős terület'

nefelejcs *fn* 1: e1 / M/e1 ÉrtSz. 1.

nyár *fn* 5: e4, u1 / B/e2u1, G/e2 'nyárfa'

nyáras *fn* 1: u1 / B/u1 'nyárfaerdő'

nyárfa *fn* 7: e2, u2, ne3 / B/e1, G/u1ne1, M/e1, S/u1ne2 ÉrtSz. 1.

nyárfás *fn* 5: e5 / B/e4, L/e1 'nyárfával benőtt hely'

perjés *mn* és *fn* 4: e3, ö1 / D/ö1, G/e2, K/e1 I. *mn* 'dúsan szertegyökerező, vékony-szálú fűvel benőtt < hely >; II. *fn* 'ezzel a fűvel benőtt terület'

pipacs *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz.

rekettyés *mn* 2: e2 / B/e1, S/e1 'rekettyetermő, rekettyebokros < hely >'

répás *mn* 1: e1 / B/e1 'répát termő < hely >'

repcés *fn* 1: ne1 / D/ne1 'kis parcellákból álló, repcével bevetett terület'

- reték** *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.
- rizs** *fn* 4: ne4 / B/ne2, D/ne1, G/ne1 ÉrtSz. 1.
- rozmarin** *fn* 1: e1 / D/e1 ÉrtSz. 1.
- rózsa** *fn* 6: e5, u1 / B/e2, G/e1u1, M/e1, V/e1 ÉrtSz. 1.
- rózsás** *mn* 1: e1 / B/e1 'tüskés, szúrós növényű < hely >'
- sáfrány** *fn* 1: e1 / L/e1 ÉrtSz. 1., 4.
- siska** *fn* 1: e1 / S/e1 'sáshoz hasonló növény, nádperje'
- siskás** *fn* 2: ö2 / L/ö1, S/ö1 'sáshoz hasonló növényel, nádperjével benőtt terület'
- somfás** *mn* 1: e1 / B/e1 'somfában gazdag < hely >'
- sóska** *fn* 1: e1 / G/e1 ÉrtSz. 1.
- sóskás** *mn* 1: e1 / G/e1 'sóskát bőven termő < hely >'
- stufer** *fn* 1: ö1 / B/ö1 'sövénykerítés és környéke'
- sulymos** *mn* és *fn* 6: e3, ö3 / G/ö1, K/e1, L/ö1, M/e2ö1 I. *mn* 'sulyommal benőtt < víz >'; II. *fn* 'sulyomban gazdag vízállás és környéke'
- sulyom** *fn* 1: e1 / B/e1 'vízinnövény, termése főzve gesztenyeízű; vízi dió'
- szalma** *fn* 2: e2 / D/e1, S/e1 ÉrtSz. 1.
- szeder** *fn* 2: ne2 / D/ne2 'eper'
- szegfű** *fn* 2: e2 / D/e1, G/e1 ÉrtSz. 1.
- széna** *fn* 3: e2, u1 / B/u1, D/e1, G/e1 ÉrtSz. 1.
- szénás** *mn* 2: ne2 / M/ne2 'szénarakomány tárolására körülkerített < térség a település szélén >'
- szettyénes** *fn* 1: ö1 / M/ö1 'szettyénnel benőtt, határolt terület'
- szikfű** *fn* 2: ne2 / B/ne1, S/ne1 'kamilla'
- szil** *fn* 3: e3 / B/e1, S/e1, V/e1 'szilfa'
- szilas** *mn* és *fn* 10: e4, ö4, ne2 / B/e2ö1, D/e1ne1, G/ö1ne1, L/ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'szilfával benőtt < hely >'; II. *fn* 'szilfás terület, szilerdő'
- szilva** *fn* 2: e1, ö1 / L/e1ö1 'szilvafa'
- szilvás** *fn* 3: e2, ö1 / B/e1, G/e1, L/ö1 'szilvafával beültetett terület'
- szomorú** *fn* és *mn* 6: e5, ö1 / B/e4ö1, S/e1 I. *mn* ÉrtSz. 1.; II. *fn* 'szomorúfűz'
- szőlő** *fn* 29: e3, u18, ne8 / B/e3u4ne1, D/u4, G/u1ne1, K/ne3, L/u8ne1, M/ne1, S/u1ne1 'szőlőskert(ek)'
- szőlős** *mn* és *fn* 15: e4, ö1, u1, ne9 / B/e1ne2, D/e3u1ö1, L/ne2, M/ne2, S/ne1, V/ne2 I. *mn* 'szőlővel beültetett'; II. *fn* 'szőlőskert'
- szőr** *fn* 1: e1 / D/e1 'fűféle növény'
- tarackos** *mn* és *fn* 2: e1ö1 / M/e1ö1 I. *mn* 'tarackbúzás < hely >'; II. *fn* 'tarackbúzával benőtt terület'
- télizöldes** *mn* 1: e1 / B/e1 'télizöld meténggel benőtt < hely >'
- tengeris** *mn* 1: e1 / G/e1 'kukoricával bevetett < terület >'
- tormás** *mn* 1: e1 / B/e1 'tormával benőtt < hely >'
- torzsás** *mn* és *fn* 3: e2, ö1 / G/e2ö1 I. *mn* 'vastag növényi szárakkal vagy levágott növények földben maradt száraival teli < hely >'; II. *fn* 'ilyen terület'
- tök** *fn* 1: e1 / L/e1 ÉrtSz. 1., 2.
- tölgyfa** *fn* 1: u1 / B/u1 ÉrtSz. 1.
- tölgyfás** *fn* 1: e1 / B/e1 'tölgyerdő'

- tövis** *fn* 2: e1, u1 / D/e1, L/u1 '1. tövises fákból, bokrokból álló erdő; 2. kórós szárú cserjeszerű növény, varjútövis'
- tövises** *mn* és *fn* 5: e4, ö1 / B/e1, G/e2, M/e1ö1 I. *mn* 'tövises fával, szúrós cserjével benőtt < hely >; II. *fn* 'ilyen növényvel borított terület'
- töviskes** *mn* és *fn* 6: e5, ö1 / M/e1, S/e4ö1 I. *mn* 'tüskés cserjével, bozóttal, varjútövissel benőtt < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'
- tulipán** *fn* 1: ö1 / B/ö1 ÉrtSz. 1.
- ürmös** *mn* 1: e1 / K/e1 'ürmöt termő < hely >'
- vadalmás** *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / B/e1ö1 I. *mn* 'vadalmafás, vadalmát termő < hely >; II. *fn* 'erről ismert terület'
- vadvirág** *fn* 2: e1, ö1 / B/e1, G/ö1 ÉrtSz. 1.
- veresgyűrűs** *fn* 3: ö3 / B/ö1, L/ö1, V/ö1 'veresgyűrűsomban gazdag hely'
- vessző** *fn* 2: e1, ne1 / K/ne1, L/e1 'fűzfavessző'
- vesszős** *mn* és *fn* 2: e1, ne1 / D/ne1, L/e1 I. *mn* 'fűzfával, fűzfahajtásokkal benőtt < hely >; II. *fn* 'fahajtásokkal sűrűn borított hely'
- virág** *fn* 2: e1, u1 / G/u1, L/e1 ÉrtSz. 1., 2.
- virágos** *mn* 1: ne1 / L/ne1 'szabadföldi virágokkal díszített, parkosított <terület>'
- zöldfa** *fn* 5: e5 / B/e1, D/e1, G/e1, M/e1, S/e1 'élő, zöldellő fa'
- zöldfás** *mn* 1: e1 / G/e1 'zöld lombú, élő fás < hely >'

7. A következőkben a betűrendben felsorolt, a Körösök vidékéről adatolt névállományokból kigyűjtött, a névalkotásban közvetlenül vagy közvetve szerepet játszó növényneveket és származékaikat szemantikai és esetenként morfológiai jegyeik alapján rendszerezem. A növényfajták elkülönítését a legszembe-tűnőbb vonásaik alapján végzem: különválasztva, alcsoportonként tárgyalom a fákat, fafajtákat, a fűféléket és egyéb vadon termő növényeket, végül pedig a természetett növényeket. Ezeknek megfelelően három alcsoportba sorolom a közszavakat.

Minden egyes kategóriában megadom az oda tartozó tagok általános jellemzését, számukat, számarányukat, helynévi előfordulásukat, megterhelésüket. Ha csupán egyrészes helynév keletkezett a köznévből (jelentéshasadással, s más kétrészes névben nem szerepel), ezt a település betűjele mellett egy csillag jelzi. A helynévi példák sorában a közvetlenül egymást követő második és minden további teljesen azonos alakokat ~ helyettesíti.

A nyolc Körös menti településen az áttekintett adattárak alapján 161 növénynév és növénynévi származék lett névalkotó, s ezek összesen 486 névrészi előfordulást adnak. A 161 lexéma az összes névalkotó közsónak (2 017) a 7,98%-a; a 486 előfordulás a közsőből állók összességének (10 917) a 4,45%-a. Átlagos megterhelésük 3,01 névrész/szó.

7.1. **Fafajtákat jelentő köznevek és származékaik**

A Körösök vidékén a folyószabályozások és az intenzív mezőgazdasági termelés megkezdése előtt lényegesen több (és nagyobb felületű) volt a fákkal benőtt

hely, valószínűleg a jellemző fafajta is. A vizsgált nyolc település helyneveiből kigyűjtött 161 növénynévből és növénynévi származékból helynevek alkotórészeként a 67 fafajtanév (41,61%) is ezt igazolja. Névelőfordulásuk száma 213 (43,82%), az egyes elemek átlaggyakorisága 3,17 név/szó.

A nem túl magas előfordulási szám azt jelzi, hogy viszonylag kevés fás hely kapott olyan nevet, amelyekben valamiféle fára utaló közszó szerepelt. Az alacsony átlaggyakoriság pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a szép számú (67) fafajtanévet nem nagy számban használták fel névalkotásra.

A fafajtanévek csoportjában különválasztva sorolom fel a névalkotásban tőszóként megjelenő elemeket és ezek képzett származékait, valamint az összetett növénynéveket. (A közsavak után illesztett + jel azt mutatja, hogy az alapszó és származéka egyaránt névalkotó; a * pedig azt, hogy a köznév önmagában egyrészes nevet alkot. Az utóbbi esetben a helynévi megfelelőt nem illesztettem a köznév után.)

Egyszerű alapszavak (fanevek) a települések helyneveiben: akác 1 (M: Akácerdő); berke 2 (B:*; Berke-puszt); bokor 7 (B: Nagy-bokor, Szil-bokor; D: Kerek-bokor, G: ~; S: Kis-bokor, Nagy-bokor, Tövikes-bokor); borostyán 1 (B: Borosgyán utca); borz 5 (B: Borz utca; D:*; Ritka-borz stb.); bükk 1 (K: Bükk ere); cser 3 (B: Cserormágy, Cserszád; L: ~); cseresznye 2 (B: Cseresznye utca, Cseresznye híd); csőrő 1 (S: Csőrő-fertő); dió 7 (B: Dió utca; L: *, Dió-ér, Dió-halom; S: Dió-ér, Dió-halom; V: Dió-ér); fa 12 (B: Falopó-kengyel; D: Öt-fa; G: Garaj-facsoport; L: Egy-fa, Egy-fasziget; S: Cifra-fa, Egyházi-faiskola, Faiskola stb.); fűz 4, (B: Fűzkerék; G: Fűztelep; K: ~; L: Fűz-kert); hangács 1 (S: Hangács-fertő); irsa 1 (V:*); kökény 1 (B: Kökény utca); kőris 2 (B: Kőris-ér, Kőris utca); körtvély 3 (B: Körtvély-ér, Körtvély-sarok; S: Körtj-sarok); küküllő 2 (K:*; L:*); lícium 1 (G: Linciom-tábla); meggy 1 (B: Meggy utca); nyár + 5 (B: Kerek-nyár, Nyár-kerek, Nyár utca; G: Nyár-ösvény, Nyár-szeg); stuffer 1 (B:*); szeder 2 (D: Szederkert, Szederkert utca); szil 3 (B: Szil-bokor; S: Szil-ér; V: ~); szilva 2 (L:*; Szilva-rév); szomorú 6 (B:*; Szomorú kocsmá, Szomorú csapszék, Szomorú-sziget, Szomorú utca; S: Szomorú-hát); vessző 2 + (K: Vesszőtelep; L: Vessző-hegy).

27 egyszerű fanév 79 helynévben. Átlaggyakoriság: 2,92 helynév/egyszerű szó.

Egyszerű fanevek származékai helynevekben: akácos + 2 (D:*; V: Akácos utca); almás 5 (B: Almás ere, Almás egre, Almás-halom, Almás-rét; G: Almás-domb); bodzás + 5 (B: Bodzás-zug; G: Bodzás-hát; M: Bodzás-halom, Bodzás-dűlő; V: Bodzás-domb); bokros + 4 (B:*; D:*; Bokros-hát, Bokros-zug); borostyános + 1 (D:*); diós + 5 (B:*; Diós-Megyer; K:*; Diós-erdő; V: Diós-kút); epres 14 (B: Epreskert, Epres köz, Epres utca; G:*; Epreskert; K: ~ ; L: ~, Epres-zug; M: Epres, Epreskert, Epres utca; S:*; Epreskert, Epres-temető); fás + 9 (B:*; Fás-ér, Három-fás-sziget stb.; L:*; Fás-derék, Fás-ér, Fás-kert; S:*); fattyas 1 (G:*); füzes + 6 (B:*; Füzes utca; D: Füzes-tó; G:*; Füzes utca; L: Füzes-kert); gyümölcsényes 1 (B:*); gyümölcsös 3 (B:*; Gyümölcsös-tábla; L: Mihály-zugi-gyümölcsös); kökényes + 1 (M:*); körtés 2 (B:*; Három-körtés); körtvélyes + 8 (D:*; K:*; L:*; M:*; S:*; Körtvélyes-dűlő, Körtvélyes-

sarok; V:*); *líciumos* + 2 (D:*; G: *Lincomos-dűlő*); *makkos* 3 (B:*; K:*; L:*); *mogyorós* 1 (B:*); *nyáras* + 1 (B: *Kerek-nyáras*); *rekettyés* 2 (B: *Rekettyés-sziget*; S: *Rekettyés-oldal*); *szettyénes* 1 (M:*); *szilas* + 10 (B:*; *Szilas-bóné*, *Szilas-ér*; D: *Szilasok*, *Szilas-halom*; G:*; *Szilasok*; L:*; S:*; *Szilas-sziget*); *szilvás* + 3 (B: *Szilvás-tábla*; G: *Szilvás-örvény*; L:*); *veresgyűrűs* 3 (B:*; L:*; V:*); *vesszős* + 2 (D: *Vesszősök*; L: *Vesszős-ér*).

25 képzett fanév 96 helynévben. Gyakoriság: 3,84 helynév/egyszerű növénynévi származék.

E két listából kitűnik, hogy 14 olyan alapszót találunk, amelyeknek származékszava is névalkotó. Valószínűleg e fafajták voltak a jellemzőbbek, elterjedtebbek, feltűnőbbek a települések egy-egy helyén, vagy éppen jelentősebbek, fontosabbak a lakosok életében.

Az egyszerű szavak száma együttesen 52 (77,61%). Velük 175 helynévet (82,15%) alkottak, gyakorisági átlaguk 3,36 név/szó. Az egyszerű fanevek közül a leggyakoribb névalkotó a *fa* (21) volt, rajta kívül legkevesebb 10 helynévben jelentkezik a *körvély/körte* (13), a *szil* (13), a *dió* (12), a *bokor* (11), a *bodza* (*borz*) 10, a *fűz* (10). A legtermékenyebbek közül kitűnik a *körtvélyes* (8), amely majdnem minden településen önállóan is névalkotó, egyrészes helynévben. Jellegzetes még az *eper*, amely -s képzős származékában (*epres*, 14) tűnik fel majdnem mindegyik településen.

Összetett fanevek a helynévi adatokban: *akácfa* 2 (D: *Akácfa utca*; L: ~); *akácfas* 1 (G: *Akácfas utca*); *diófás* 1 (V:*); *fűzfa* + 2 (G: *Fűzfa-telep*; S: *Újtörés a fűzfánál*); *fűzfás* + 7 (D:*; G: *Fűzfás-gát*, *Fűzfás-zug*; L: *Fűzfás-sziget*; M: *Nagy-zugi-fűzfás*; S: *Fűzfás-gát*, *Fűzfás-határ*); *jegenyefa* 1 (M: *Jegenyefa utca*); *nyárfa* + 7 (B: *Nyárfa utca*; G: *Pikó Béla-féle-nyárfák*, *Száraz-nyárfa*; M: *Nyárfa utca*; S: *Sütő-nyárfa*, *Balkányi-nyárfaerdő* stb.); *nyárfás* + 5 (B: *Nyárfás-erdő*, *Nyárfás-erdősáv*, *Nyárfás-sziget* stb.; L: *Nyárfás erdeje*); *somfás* 1 (B: *Somfás-zug*); *télizöldes* 1 (B: *Télizöldes-zug*); *tölgyfa* + 1 (B: *Csonka-tölgyfa*); *tölgyfás* 1 (B: *Tölgyfás-erdő*); *vadalmás* 2 (B:*; *Vadalmás-zug*); *zöldfa* 5 (B: *Zöldfa utca* +; D: ~; G: ~; M: ~; S: ~); *zöldfás* 1 (G: *Zöldfás utca*).

Az összetett fanevek száma jelentősen elmarad az egyszerűekétől (azoknak közel a harmada), összesen 15 (22,38%). Helynévi előfordulásuk is csekély: 38 helynévben (17,51%) fordulnak elő, átlagos megterhelésük 2,53 név/szó. Köztük leggyakoribbak a *nyárfa*, *nyárfás* (12), a *fűzfa*, *fűzfás* (9) és a *zöldfa*, *zöldfás* (6). Jellemző a csoport tagjaira, hogy két kivétellel (*télizöldes*, *vadalmás*) mindegyik összetett fanévnek a *fa*, *fás* az alaptagja.

Összegezve: nem kevés fafajta nevét és azok származékait (67) használták fel helynévalkotásra (213) a Körösök vidékén, de többségüket csak ritkán.

Csekély mértékű felhasználásuk és megterhelésük az elmondottakon kívül elsősorban speciális jelentésüknek vagy az objektumtípus ritka előfordulásának a következménye. Mindez azt igazolja, hogy nemcsak a felsorolt fák voltak valami miatt fontosak a hajdani névadóknak, de kitűnő tájékozódási pontként is szolgáltak a lakosok számára. Az egyszerű és az összetett faneveket együtt tekintve kitűnik, hogy a fafajták közül a leggyakrabban a *fűz* + *fűzfa/fűzfás*

(összesen) 19, a *nyár* + *nyárfa/nyárfás* pedig 18 helynévben szerepelnek. Ez pedig annak a következménye, hogy a folyók mentén és a vizenyős területeken a legelterjedtebb fák ezek voltak.

7.2. Fűféléket jelentő köznevek és származékaik

Az 1800-as évek közepe előtt a vadon termő apróbb, fűszerű növényfajták száma, az általuk elfoglalt terület, hasznosításuk, ismertségük, jóval nagyobb mértékű volt, mint napjainkban. Bizonyára még az ismeretlen eredetű helynévrészek között is sok fűnév van, csak a népnyelvből elvesztek számunkra. Nagy valószínűséggel fűféléket jelentő köznevet 52-t találtam (32,29%), összesen 120 helynévben (24,69%). Gyakoriságuk átlagosan 2,3 név/szó.

A fafajtanevekhez hasonlóan az alap- és származékszavakat, valamint az összetételeket egymás után tárgyalva a következőképpen alakul a csoportok összetétele.

Egyszerű alapszavak: *belenc* 1 (B: *Belenc-ér*); *buzdor* 1 (G: *Buzdor-ér*); *cigoró* 1 (V:*); *cinder* 1 (D: *Cinder-gát*); *csalán* 3 (L: *Csalán-tó, Csalán-tő*; S: *Cselán-tű*); *fű* 1 (B: *Tarafű*); *gerebcsény* 1 (K:*); *gesztlence* 2 + (S: *Gesztlence-laponyag, Gesztlence-zug*); *guzsaly* + 2 (L:*; *Guzsaly-ér*); *hőgye* + 1 (S: *Hőgye-vágás*); *keserű* + 2 (B *, *Keserű sor*); *kóré* + 2 (D: *Kóré-sziget, Kóré-zug*); *nád* + 2 (D: *Nád-ösvény*; S: *Nádraktár*); *pipacs* 1 (B: *Pipacs utca*); *sáfrány* + 1 (L: *Sáfrány-gát*); *siska* 1 (G: *Siska-major*); *sóska* 1 (G: *Sóska-hát*); *sulyom* + 1 (B: *Sulyom utca*); *széna* + 3 (B: *Tar-széna*; D: *Széna-rét*; G: *Széna utca*); *szőr* 1 (D: *Szőr-halom*); *tövis* + 2 (D: *Tövis utca*; L: *László tövise*).

21 egyszerű fűnév (40,38%), 31 helynévben (25,83%). Gyakoriság: 1,47 helynév/egyszerű alapszó.

Egyszerű származékszavak: *bürkös* 1 (D: *); *csillangos* 1 (G: *); *ernyős* 3 (S:*; *Ernyős-derék, Ernyős-ér*); *füs* 3 (B: *Füs út*; S: *Füs-határ*; V:*); *füves* 1 (S: *Füves út*); *gesztlencés* ~ *ketlencés* + 2 (S:*; *Gesztlencés-hát*); *gezmcencés* 1 (S:*); *gilicés* 1 (G: *Gilicés-hát*); *guzsalyos* + 1 (L:*); *hőlyes (hőgyes)* + 4 (B:*; *Hőgyesi-kert, Kőgyes-ér*; S:*); *jeges* 2 (S:*; *Jeges kocsmá*); *kákás* 2 (S: *Kákás-rétek, Kákás-víz*); *keserved* + 1 (B:*); *komlós* 2 (B: *Komlós-ér*; L:*); *kórós* + 3 (D: *Kórós-derék, Kórós-sziget*; L: *Kórós-derék*); *lormos* 1 (S: *Lormos-laponyag*); *macskás* 3 (B:*; *Macskás-ér, Macskás-téglaverő*); *mályvás* 8 (B:*; *Mályvás-sziget*; D:*; L:*; *Mályvás-sziget*; M:*; S: *Mályvás-sziget*; V: *Mályvás-kút*); *mérges* 3 (K:*; *Mérges-halom*; S: *Mérges-zug*); *nádas* + 13 (B: *Nádas-szeg, Nádas-zug*; G: *Nádas-hodály, Nádas-sziget, Nádas-zug*; L: *Nádas-ér, Nádas-rétság, Nádas-rév, Nádas-Tíkos*; M:*; *Nádas-dűlő*; S:*; *Nádas-ér*); *perjés* 4 (D:*; G: *Perjés-állás, Perjés-sziget*; K: ~); *siskás* 3 (L:*; S:*; *Siskás-derék*); *sóskás* + 1 (G: *Sóskás-hát*); *sulymos* + 6 (G:*; K: *Sulymos-zug*; L:*; M:*; *Sulymos-dűlő, Sulymos-ér*); *szénás* + 2 (G: *Szénáskert*; M: ~); *tarackos* 2 (M:*; *Tarackos-dűlő*); *tövises* + 5 (B: *Tövises-sziget*); G: *Tövises-hát, Tövises-telek*; M:*; *Tövises-dűlő*); *töviskes* + 6 (M: *Töviskes-dűlő*; S:*; *Töviskes-bokor, Töviskes-derék, Töviskes-ér, Töviskes út*); *ürmös* 1 (K: *Ürmös-hát*).

29 egyszerű származék fűnév (55,76%), 86 helynévben (71,66%). Gyakoriság: 2,96 helynév/egyszerű származékszó. Alapszavakkal és származékokkal egyaránt részt vett helynevek alkotásában tíz növénynév.

Fűféléket jelentő **összetett szó** mindössze kettő (3,84%) bukkant fel a névállományban, és csupán három helynév (2,5%) részeként, 1,5 helynév/összetett szó gyakorisággal: *békanyál* 1 (B:*); *szikfű* 2 (B: *Szifűtelep*; S: ~). Ezekon kívül a *búzavirág* és a *vadvirág* tartozhatna még ide, de a virágnevek közé is besorolhatók, ezért inkább ott veszem számításba őket.

Összegezve: amint a számok mutatják, a fűféléket és az ezekkel borított helyeket jelentő közszavak kisebb számban, arányban és kevesebb helynévben lettek névalkotók, mint a fafajtanevek (átlagos megterhelésük is alacsonyabb), de a csoport elemeinek a száma viszonylag szintén magas.

7.3. Termesztett növényeket, virágokat jelentő köznevek és származékaik

Mivel az ember csak bizonyos növényeket természet huzamos ideig ugyanazon a helyen vagy egy nagyobb terület részein, így jórészt csak ezeknek, vagy valamilyen más tényező miatt fontos növényeknek, növényrészeknek a neveit használja fel a névadásban. Véleményem szerint a virágnevek beilleszthetők ebbe a csoportba, ezért itt szerepeltetem őket, de elkülönítve. Az utóbbi kis csoport tagjai egyébként elsősorban mesterséges névadással, hivatalosan kerültek a helynevekbe. Termesztett növényekre utaló közszó 42 (26,08%) jelentkezik 147 (30,24%) helynévben, 3,5-es név/közszó átlagos gyakorisággal.

A helynévalkotásban részt vevő **egyszerű alapszavak**: *búza* 1 (B: *Búzapiactér*); *dohány* 1 (G: *Dohány utca*); *gabona* 2 (G: *Gabonatár*; S: *Gabonataróló*); *here* 11 (G: *Heregyár*; L: *Hereföld, Hereföldek, Sáros-éri-herföld, Büngösdi-herföld, Kengyelközi-herföld*; S: *Hereföld, Cigányéri-herföld, Egyházi-herföld, Kengyeli-herföld, Újtemplom-alapi-herföld*); *kalász* 1 (B: *Kalász utca*); *káposzta* 1 (V: *Káposztaföld*); *kender* 9 (B: *Kenderáztató, Kendergyár*; G: *Kenderföld, Kenderföldek, Kender-zug*; L: *Kender-Tikos, Cselédek kende földje*; M: *Kenderföld*; S: *Kenderáztató*); *kéve* 1 (D: *Kéve utca*); *köles* 10 (B: *Köles kapu, Köles utca*; D: *Köles-ér, Köles-halom*; G: *Köles-árok, Köles-ér, Köles-fenék, Köles-halom*; K: ~; L: ~); *mák* 2 (K: *Mák-halom*; L: *Mákföld*); *reték* 1 (B: *Retek utca*); *rizs* 4 (B: *Rizstelep, Sas-rizstelep*; D: *Rizshántoló*; G: *Rizstelep*); *szalma* 2 (D: *Szalma-rév*; S: ~); *szőlő* 29 (B: *Szőlő út, Szőlő utca, Gyúri-szőlő, Kásmányi-szőlő, Pusztai-szőlő, Zsíresi-szőlő* stb.; D: *Hosszú-szőlő, Kerek-szőlő* stb.; G: *Gyomai-szőlő* stb.; K: *Paprévi-szőlők, Régi-szőlők, Új-szőlők*; L: *Curgós-szőlőkert, Kihí-kerti-uraságszőlő, Kecskés-dombi-majorsági-szőlő, Öreg-szőlő, Tikosi-szőlő, Kengyelközi-szőlő, Lakatos-féle-szőlő, Horák-szőlő, Pete-féle-szőlő*; M: *Laposi-szőlők*; S: *Kopralórkerti-szőlők, Nagylaposi-szőlő*); *tök* 1 (L: *Tök/örmény*).

A természetett növények egyszerű köznevei közül 15 (35,71%) szerepel 76 (51,7%) helynévben, 5,06 név/köznév átlagos gyakorisággal. E viszonylag magas megterhelés a *here* (11), a *köles* (10) és elsősorban a *szőlő* (31) magasabb előfordulásának a következménye.

Virágnevek: búzavirág 1 (B: Búzavirág utca); liliom 2 (B: Liliom utca; D:*); nefelejcs 1 (M: Nefelejcs utca); rozmarin 1 (D: Rozmarin utca); rózsa + 6 (B: Rózsa temető, Rózsa utca; D: Három rózsa; G: Rózsa utca; M: ~, V: ~); szegfű 2 (D: Szegfű utca; G: ~); tulipán 1 (B:*); vadvirág 2 (B: Vadvirág utca; G: Vadvirág); virág 1 (L: Virág utca).

A virágnevek felhasználása kevésbé jellemző a vizsgált településeken. Összesen 9 (21,42%) virágnév tűnt fel 17 (11,56%) helynévben, 1,88 virágnév/helynév átlagos megterheléssel.

A termesztett növények e két kis alcsoportját együtt tekintve az derül ki, hogy 24 (57,14%) közszó 93 (63,26) helynévnek lett alkotóeleme, átlagos gyakoriságuk: 3,87 közszó/helynév.

A termesztett növények egyszerű közszaiból formált **származékszavak:** búzás + 1 (S: Búzás-halom); csutkás 2 (D: Csutkás kaszinó, Csutkások); dinnyés + 5 (D: Dinnyés-ér, Dinnyés-hát; G: ~; M:*; S: Dinnyés-sziget); dohányos + 1 (D: Dohányostanya); gabonás + 4 (D:*; Gabonás-ér; G:*; Gabonás-ér, Gabonás-pusztas); hagymás 2 (M:*; Hagymás-dűlő); herés + 6 (L: Heréskert; M: Herés-dűlő; S: Heréskert, Nagyheréskert; V: Herés-föld, Heréskert); káposztás + 3 (D:*; S:*; Káposztás-sziget); kenderes + 5 (D: Kenderes-sziget; M:*; S:*; Kendereskert, Kenderes-laponyag); lucernás 1 (M: Boldisháti-lucernás); répás 1 (B: Répás-zug); repcés 1 (D: Repcés-kert); rózsás + 1 (B: Rózsás-ér); szőlős + 15 (B: Kásmányi-szőlőskert, Szőlőskertek, Szőlős-zug; D:*; Szőlős-rév, Szőlős-sziget stb.; L: Ó-Tikosi-szőlőskert, Öreg-Tikosi-szőlőskert; M: Laposi-szőlőskertek, Szőlőskert utca; S: Szőlőskert; V: Szőlőskertek, Szőlőskert utcák); tengeris 1 (G: Tengeris-zug); tormás 1 (B: Tormás-kengyel); torzsás 3 (G:*; Torzsás-örvény, Torzsás-zug); virágos + 1 (L: Virágoskert).

E kis alcsoportot 18 -s képzős növénynévi származék (42,85%) alkotja, s ezek 54 (36,73%) helynév alkotóelemei. Átlagos megterhelésük 3 helynév/származékszó. A 18 tagnak több mint a fele (10) alapalakjában és származékában egyaránt jelen van helynevekben.

Összességében a három kategória közül a termesztett növények nevei alkotják a legkevesebb tagot számláló csoportot, de a velük alkotott helynevek száma és átlagos gyakorisága meghaladja a fűfélék neveivel létrehozott helynevek számát és gyakoriságát. A növénynevek közül magasan kiemelkedik megterhelésével a szőlő/szőlős, hiszen 44 helynévben fordul elő. Ezeket követi a here/herés (17), a kender/kenderes (14) és a köles (10). E számok arra is utalnak, hogy a gyakoriságukkal kiemelkedő növénynevek jelöltjei igen fontosak vagy különlegesek voltak a települések lakosai számára.

8. A nyolc Körös menti településről rögzített, a növénynevek és származékaik felhasználásával alkotott helynevek áttekintése után felvetődik a gondolat, hogy összevegyük ezeket az ugyancsak innen adatolt vízrajzi és domborzati köznevekkel (vö. Bíró 1997 és 2018). Az előző oldalakon elvégzett vizsgálat szerint a növénynevek és származékaik közül 161 vett részt 486 helynév megalakításában, alig több mint 3 helynév/közszó megterheléssel. Ezzel szemben 59

domborzati köznévvvel 704 helynevet hoztak létre; másrészt 149 vízrajzi köznévforgult elő 2 196 helynévf megalkotásában. A helynévf számadatok egyértelműen azt igazolják, hogy a Körösök ágainak és összefolyásainak a környékén, a hajdani erekkel, apróbb vízfolyásokkal, vízállásokkal szabdalt és tarkított tájban a vizek és a vízkörnyéki helyek szerepe és jelentősége jóval nagyobb lehetett az ott élt lakosok számára. A számokból ránézésre, minden pontosabb számítások nélkül is kiderül, hogy a vízrajzi és domborzati köznévf névrészt tartalmazó helynevekből a Körösök vidékén hatszor annyi van, mint a növénynevekkel létrejöttékből. A névfalkotó vízrajzi és domborzati köznevek száma ellenben együttesen csupán 47-tel több, mint a névfalkotó növénynévfieké.

A három csoport lexémáinak az átlagos megterhelését összevetve a vízrajzi köznevek előnye mutatkozik meg, hiszen ezek 14,73 névrész/szó, a domborzati köznevek pedig 11,93 névrész/szó arányt mutatnak. Velük ellentétben a 161 növény névfének átlagos gyakorisága mintegy 3 helynévf/közszó. Az utóbbi azt is igazolja, hogy a Körösök vidékén (is) igen sokféle növény neve szolgált helynevek alkotásához, elsősorban a nevezett hely valamely sajátosságának kifejezésére. Közöttük alig találhatunk olyat, amely mind a nyolc településen előfordult helynevekben, esetleg többször is. Ilyenek voltak a *szőlő*, *fa*, *fűz(fa)*, *nyár(fa)*, *here*, *kender*, *körtvély*, *epres*, *dió*, *szil*. Ezek az elemek együtten a tájrész hasonló, közös jellegzetességeire is utalnak.

Végző következtetésként azt állapíthatjuk meg, hogy mind a vízrajzi, mind a domborzati köznevek igen jelentősek voltak a Körösök vidékén a helynevek alkotásában. Ezek visszaigazolják, hogy a velük elnevezett objektumok a lakosok életében, térbeli tájékozódásában különösen fontos szerepet játszottak/játszanak. Bár a növénynévf elemet tartalmazó helynevek összes számukat tekintve elmaradnak az előbbi kettőtől, de színes különbözőségükkel, változatosságukkal, nagyszámú elemeikkel igen jellemzőek az adott vidékre. Ritka és egyedi előfordulású példányaik visszajelzik a természeti környezet hajdani tarka növényvilágának sajátos egyedeit, csoportjait, különleges példányait, az emberi tájékozódásban játszott meghatározó szerepüket. Ugy is fogalmazhatunk, hogy a helynevekben gyakrabban előforduló növénynevek a Körös menti települések növényvilágának azonosságára utalnak, amelyek összekapcsolják a vizsgált vidék helységeit. A ritkábban felbukkanó vagy egyszer előforduló elemek pedig a sajátos, különleges növények egykori jelenlétére és a más vidékek növényvilágától való eltérésre mutatnak rá.

Irodalom

- Bába Barbara – Nemes Magdolna 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névfarchívum Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Bíró Ferenc 1994. *Mikrotoponimák helynévfalkotó lexémái*. Kézirat. MTA Kézirattára.
- Bíró Ferenc 1997. Helynévfalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *Magyar Nyelvjárások* 34: 93–114.

- Bíró Ferenc 2002. *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében.* Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. 1. EKF BTK. Eger.
- Bíró Ferenc 2018. Helynévalkotó domborzati köznevek a Körösök vidékén. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLIV. Sectio Linguistica Hungarica:* 11–22.
- Fekete Péter 1991. Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlősen. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 167–175.
- FÖNMÍSz. = Fábrián Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede 1965. *A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai.* Budapest.
- Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- Inczefi Géza 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata.* Makó környékének földrajzi nevei alapján. Budapest.
- Reszegi Katalin 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- TNyt. = Benkő Loránd (főszerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tóth Valéria 1997. *Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest. 262–265.